Παραδοσιακές διαδρομές μετακίνησης Θεσσαλών κτηνοτρόφων προς τους θερινούς βοσκότοπους της Π.Ε. Φλώρινας

Δ. Καψάλης*, Μ. Καρατάσιου
Εργαστήριο Λιβαδικής Οικολογίας, Τμήμα Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ΤΘ 286, 54124 Θεσσαλονίκη
*Email: dkaps1914@yahoo.gr

Περίληψη

Το ζωικό κεφάλαιο στην Ελλάδα ανέρχεται σε 14,7 εκατ. ζώα, από το οποίο το 7% αντιστοιχεί στα μετακινούμενα ζώα. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών διαχειμάζει στην Περιφέρεια Θεσσαλίας, ενώ κατά την περίοδο του καλοκαιριού μετακινείται κυρίως προς τα ορεινά λιβάδια της Ηπείρου και της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται σημαντική μείωση της μετακινούμενης κτηνοτροφίας τόσο στην χώρα μας όσο και σε άλλες Μεσογειακές χώρες και παράλληλα κίνδυνος απώλειας σημαντικών στοιχείων που σχετίζονται με αυτή. Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να καταγραφούν μέσω συνεντεύξεων τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των παραδοσιακών διαδρομών μετακίνησης από την Περιφέρεια Θεσσαλίας στην Π.Ε. Φλώρινας. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η εθνοτική ομάδα, που μετακινούνταν στην Π.Ε. Φλώρινας και κυρίως στα όρη Βαρνούντα, Βέρνο, Βόρα και Μάνκοβιτς, ήταν οι Σαρακατσαναίοι. Οι μετακινήσεις πραγματοποιούνταν είτε με τα πόδια είτε με ένα μεικτό σύστημα μετακίνησης πόδια-τρένο και διαρκούσαν περισσότερο από 20 ημέρες. Οι εργασίες που πραγματοποιούσαν κατά τη μετακίνηση αφορούσαν κυρίως το άρμεγμα και την παραγωγή/πώληση τυριού. Σήμερα, όλες οι διαδρομές που καταγράφηκαν έχουν σταματήσει να πραγματοποιούνται, τάση που επικρατεί και σε άλλες περιοχές της Μεσογείου. Η εγκατάλειψη αυτού του παραδοσιακού συστήματος κτηνοτροφίας έχει οδηγήσει στην εγκατάλειψη των ορεινών βοσκοτόπων και πιθανώς θα επιφέρει πύκνωση και αλλαγή στη σύνθεσης της βλάστησής τους.

Λέξεις κλειδιά: μετακινούμενη κτηνοτροφία, λιβαδικό τοπίο, ορεινά λιβάδια, Σαρακατσαναίοι

Εισαγωγή

Το κλίμα στη Μεσογειακή περιοχή χαρακτηρίζεται από εναλλαγές μεταξύ υγρών χειμώνων και ξηρών καλοκαιριών και μεγάλη διακύμανση στο ποσοστό και την κατανομή των ατμοσφαιρικών κατακρημνισμάτων. Ένα παραδοσιακό κτηνοτροφικό σύστημα προσαρμοσμένο στις εποχιακές μεταβολές του κλίματος αλλά και της διαθέσιμης βοσκήσιμης ύλης είναι η μετακινούμενη κτηνοτροφία που χαρακτηρίζεται από τη διαχείμαση των κοπαδιών σε πεδινές περιοχές και τη μετακίνησή τους σε ορεινούς βοσκοτόπους κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού (Manzano-Baena and Casas 2010).

Η μετακινούμενη κτηνοτροφία είχε και έχει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του τοπίου, καθώς μέσω του δικτύου των μετακινήσεων που διαμόρφωσε, εξασφάλιζε στα ζώα επιπλέον πόρους (Turner et al. 2016). Το δίκτυο των διαδρομών μετακίνησης παρουσίαζε κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όπως: α) η διάρκεια μετακίνησης, η οποία ήταν σε άμεση συνάρτηση με την απόσταση που έπρεπε να διανύσουν τα κοπάδια (Ntassiou et al. 2015, Sidiropoulou et al. 2015), β) οι ολονύκτιες στάσεις (κονάκια) που πραγματοποιούσαν (Turner et al. 2016), αλλά και γ) η επιλογή των κατάλληλων σημείων από τα οποία έπρεπε να γίνει η διέλευση των

κοπαδιών (Landi and Calzolai 2015, Ntassiou et al. 2018). Ο τρόπος μετακίνησης των κοπαδιών στην Ελλάδα είναι κοινός και με άλλες χώρες της Μεσογείου (Gormus et al. 2017, Minotti et al. 2018). Σήμερα, παρατηρείται επαναλειτουργία πολλών παραδοσιακών διαδρομών στην περιοχή της Μεσογείου (Fernandez-Gimenez and Estaque 2012, Καψάλης 2020), οι οποίες λειτουργούν ως οικολογικοί διάδρομοι, συμβάλλοντας στη διατήρηση και προστασία των πολυλειτουργικών πολιτιστικών τοπίων υψηλής φυσικής αξίας (Oteros-Rozas et al. 2012) αλλά και ως τουριστικοί προορισμοί (www.tranhumance.org).

Τα τελευταία χρόνια, γίνεται προσπάθεια να καταγραφούν οι διαδρομές μετακίνησης των κοπαδιών καθώς και η επίδραση τους στο τοπίο σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, όπως στην Ιταλία (Minotti et al 2018), στην Ισπανία (Fernandez-Gimenez and Ritten 2020), στην Γαλλία (Cleary 1988), στην Ελλάδα (Καψάλης και Καρατάσιου 2018), αλλά και σε χώρες εκτός Ευρώπης, όπως στην Τουρκία (Gormus et al. 2017), στην Ινδία (Mitra et al. 2013) και στο Καμερούν (Pomeroy et al. 2019).

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η πλήρης καταγραφή των παραδοσιακών διαδρομών μετακίνησης των Θεσσαλών μετακινούμενων κτηνοτρόφων στα ορεινά λιβάδια της Π.Ε. Φλώρινας.

Μέθοδοι και Υλικά

Στα ορεινά λιβάδια της ΠΕ Φλώρινας τη δεκαετία 1960 μετακινούνταν 103.280 ζώα κυρίως από την Περιφέρεια Θεσσαλίας (Χατζημιχάλη 2007), ενώ μετά το 2010 η μετακινούμενη κτηνοτροφία δεν υφίσταται πλέον στην περιοχή (ΟΠΕΚΕΠΕ 2011). Η καταγραφή των παραδοσιακών διαδρομών μετακίνησης πραγματοποιήθηκε μέσω δομημένων συνεντεύξεων την περίοδο μεταξύ Φεβρουαρίου-Μαΐου του 2018 κυρίως σε ηλικιωμένους κτηνοτρόφους. Πραγματοποιήθηκαν μόνο εννιά συνεντεύξεις σε Θεσσαλούς μετακινούμενους κτηνοτρόφους που μετακινούσαν τα κοπάδια τους στην Π.Ε. Φλώρινας λόγω του ότι δεν βρέθηκαν ηλικιωμένοι που να γνωρίζουν επιπλέον διαδρομές. Για τις ανάγκες της έρευνας συγκεντρώθηκαν στοιχεία που αφορούσαν: α) γενικά χαρακτηριστικά των κτηνοτρόφων, όπως φύλλο, ηλικία, καταγωγή, περιοχή χειμερινής/θερινής διαβίωσης κ.ά., β) καταγραφή της διαδρομής συμπεριλαμβανομένου και των ολονύκτιων στάσεων, όπου καταγράφηκε η διαδρομή με τις ακριβής τοποθεσίες των στάσεων (κονάκια) που ακολουθούσαν την άνοιξη προς τα ορεινά λιβάδια και αντίστοιχα η διαδρομή που ακολουθούσαν το φθινόπωρο προς τα πεδινά λιβάδια και γ) χαρακτηριστικά των διαδρομών μετακίνησης, όπως μέσο και διάρκεια μετακίνησης, περίοδος μετακίνησης την άνοιξη και το φθινόπωρο και εάν πραγματοποιούν ακόμη και σήμερα τη μετακίνηση.

Για την αποτύπωση των διαδρομών και των ολονύκτιων στάσεων χρησιμοποιήθηκε η εφαρμογή Google Earth Pro.

Αποτελέσματα και Συζήτηση

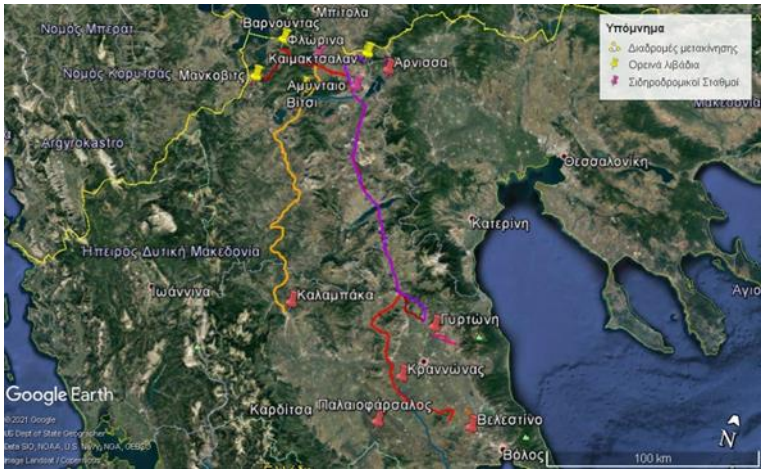
Από την ανάλυση των ερωτηματολογίων προέκυψε ότι το σύνολο των κτηνοτρόφων που μετακινούσαν τα κοπάδια τους στην Π.Ε. Φλώρινας, ανήκαν στην εθνοτική ομάδα των Σαρακατσαναίων (Καψάλης 2020).

Οι διαδρομές που πραγματοποιούσαν κατά το παρελθόν οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι ανάλογα με την περιοχή στην οποία ξεκαλοκαίριαζαν τα κοπάδια τους, αλλά και ο τρόπος μετακίνησής τους κατά τη θερινή και τη χειμερινή περίοδο παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1. Διαδρομές μετακίνησης των Σαρακατσαναίων μετακινούμενων κτηνοτρόφων από τη Περιφέρεια Θεσσαλίας στην Π.Ε. Φλώρινας.

Α/Α	Περιοχή χειμερινής διαβίωσης (υψόμετρο)	Περιοχή θερινής διαβίωσης (υψόμετρο)	Τρόπος μετακίνησης (Θερινή)	Τρόπος μετακίνησης (Χειμερινή)
1	Αγναντερή (360μ.)	Βαρνούντας (1.395μ.)	Πόδια	Πόδια
2	Ροδιά (75μ.)	Βόρας (1.580μ.)	Πόδια	Πόδια
3	Ροδιά (75μ.)	Βόρας 1.580μ.)	Πόδια	Πόδια
4	Ροδιά (75μ.)	Μανκοβιτς (1.550μ.)	Πόδια	Πόδια
5	Δελέρια (80μ.)	Βόρας (1.580μ.)	Πόδια-τρένο	Πόδια
6	Συκούριο (150μ.)	Μάνκοβιτς (1.550μ.)	Πόδια-τρένο	Πόδια
7	Ευξεινούπολη (80μ.)	Βέρνο (1.470μ.)	Πόδια-τρένο	Πόδια
8	Ευξεινούπολη (80μ.)	Βαρνούντας (1.130μ.)	Πόδια-τρένο	Πόδια
9	Αρμένιο (55μ.)	Βέρνο (1.470μ.)	Πόδια-τρένο	Πόδια-τρένο

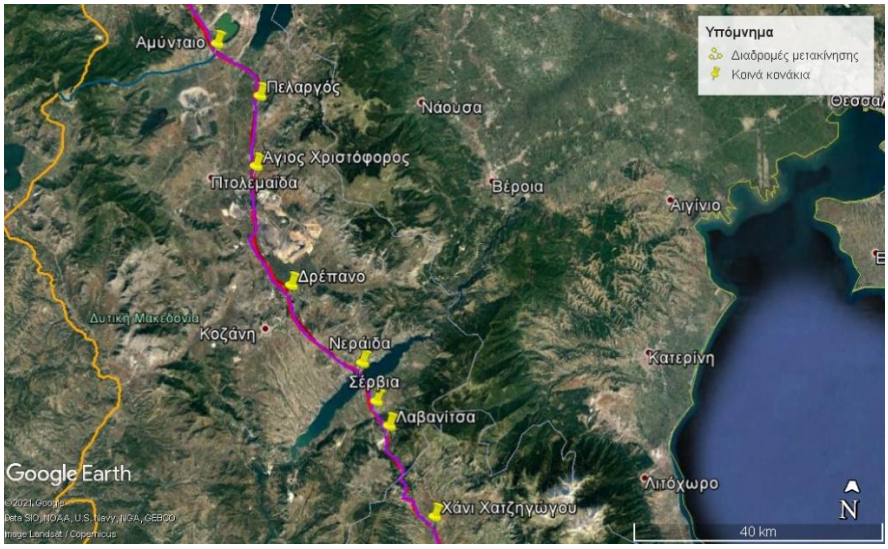
Οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι κατά τη διάρκεια του χειμώνα διαβιούσαν στις Π.Ε. Λάρισας (6) και Μαγνησίας (3). Τα θερινά κονάκια των Σαρακατσαναίων ήταν στα Όρη Βαρνούντας, Βέρνο, Βόρας και Μάνκοβιτς (Πίνακας 1). Καταγράφηκαν οκτώ διαφορετικές διαδρομές (Εικόνα 1, Πίνακας 1), που πραγματοποιούσαν και συνήθως ήταν ίδιες κατά τη θερινή και τη χειμερινή μετακίνηση.

Εικόνα 1. Χάρτης διαδρομών μετακίνησης των Σαρακατσαναίων μετακινούμενων κτηνοτρόφων της Περιφέρειας Θεσσαλίας στην Π.Ε. Φλώρινας.

Το μεγαλύτερο τμήμα και των οκτώ διαδρομών ήταν κοινό (Εικόνα 2) και αφορά τη διαδρομή από το Χάνι του Χατζηγώγου ως το Αμύνταιο όπου πραγματοποιούνταν ο διαχωρισμός των κοπαδιών προς τα διαφορετικά τσελιγκάτα στα όρη Βαρνούντας, Βέρνο, Βόρας και Μάνκοβιτς. Οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι στο κοινό τμήμα της διαδρομής πραγματοποιούσαν οκτώ ολονύκτιες στάσεις (κονάκια) στις περιοχές, Χάνι Χατζηγώγου, Λαβανίτσα, Σέρβια, Νεράιδα, Δρέπανο, Άγιος Χριστόφορος, Πελαργός και Αμύνταιο. Ωστόσο τμήμα της διαδρομής αυτής, από το Χάνι του Χατζηγώγου έως το Δρέπανο, ήταν κοινό και με τους Σαρακατσαναίους μετακινούμενους κτηνοτρόφους που ξεκαλοκαίριαζαν στο Όρος Βέρμιο (Καψάλης 2020). Όμως, καταγράφηκε και μία χειμερινή μετακίνηση, η οποία δεν ακολουθούσε τον κοινό άξονα αλλά ξεκινούσε από το όρος Βέρνο, διέρχονταν παραποταμίως του Αλιάκμονα και του Βενέτικου ποταμού και μέσω των Χάσιων Όρεων κατέληγε στην Καλαμπάκα Τρικάλων. Από την Καλαμπάκα και έως το Βελεστίνο Μαγνησίας η διαδρομή πραγματοποιούνταν με τρένο και κατέληγε στο Αρμένιο Λάρισας.

Οι Σαρακατσαναίοι εκτός από την παραδοσιακή μετακίνηση με τα πόδια χρησιμοποιούσαν και ένα μεικτό σύστημα μετακίνησης με συνδυασμό πόδια και τρένο (Πίνακας 1) προκειμένου να αποφύγουν τυχόν καταστροφές των καλλιεργειών που συναντούσαν κατά τη διαδρομή (Oteros-Rozas et al. 2013). Το τμήμα της διαδρομής που επέλεγαν να μετακινούν τα κοπάδια τους οι κτηνοτρόφοι με το τρένο ήταν από την Περιφέρεια Θεσσαλίας ως: α) την Φλώρινα, αυτοί που μετακινούσαν τα κοπάδια τους στα Όρη Βαρνούντας και Μάνκοβιτς, β) το Αμύνταιο, αυτοί που μετακινούνταν στο Όρος Βέρνο και γ) την Άρνισσα Πέλλας, αυτοί που μετακινούνταν στο Όρος Βόρας (Εικόνα 1).

Εικόνα 2. Κοινά κονάκια που πραγματοποιούσαν οι Σαρακατσαναίοι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι.

Η διάρκεια μετακίνησης ήταν διαφορετική ανάλογα με την εποχή και το μέσο μετακίνησης. Η θερινή μετακίνηση που πραγματοποιούνταν με συνδυασμό πόδια και τρένο διαρκούσε λιγότερο από 10 ημέρες, ενώ η μετακίνηση με τα πόδια, ξεπερνούσε τις 20 ημέρες. Αντίστοιχα, η χειμερινή μετακίνηση ανεξάρτητα του τρόπου μετακίνησης, διαρκούσε συνήθως πάνω από 20 ημέρες λόγω του ότι υπήρχε μεγαλύτερο ποσοστό διαθέσιμης βοσκήσιμης ύλης για τη διατροφή των ζώων και μικρότερος κίνδυνος καταστροφής καλλιεργειών.

Κατά τη διάρκεια της μετακίνησης οι κύριες εργασίες που πραγματοποιούσαν ήταν το άρμεγμα και η παραγωγή και πώληση τυριού (Ragkos et al. 2016). Οι προκαθορισμένες θέσεις στάσης και διανυκτέρευσης ήταν πολύ σημαντικά στην όλη διαδικασία μετακίνησης. Οι περιοχές αυτές, αποτελούσαν σημεία συνάντησης κτηνοτρόφων από διαφορετικές περιοχές, που πολλές φορές είχαν και συγγενικούς δεσμούς μεταξύ τους αλλά και σημεία πραγματοποίησης αγοραπωλησιών ζώων, αλλά και προξενιών (Μποτός 1982).

Συμπεράσματα

Από την παρούσα εργασία προέκυψε ότι κατά το παρελθόν τα ορεινά λιβάδια της ΠΕ Φλώρινας χρησιμοποιούνταν κυρίως από τους Σαρακατσαναίους μετακινούμενους κτηνοτρόφους. Η μετακίνηση των κοπαδιών γινόταν με δύο τρόπους, είτε με τα πόδια είτε με το μεικτό σύστημα πόδια-τρένο τόσο κατά την θερινή όσο και κατά τη χειμερινή περίοδο. Ωστόσο σήμερα τα λιβάδια αυτά έχουν σταματήσει να χρησιμοποιούνται από τη μετακινούμενη κτηνοτροφία και οι παραδοσιακές διαδρομές μετακίνησης τείνουν να ξεχαστούν και μαζί όλα τα πολιτισμικά κοινωνικά και οικονομικά στοιχεία που συσχετίζονταν με αυτές.

Βιβλιογραφία

Cleary M.C. 1988. Transhumance in the Mediterranean world: the case of Languedoc 1900-1940. Journal of Historical Geography. 14(1): 37-49.Fernandez-Gimenez M.E. and J. Ritten. 2020. An economic analysis of transhumance in the Central Spanish Pyrenees. Pastoralism. 10:10.

Fernandez-Gimenez M.E. and F.F. Estaque. 2012. Pyrenean pastoralists' ecological knowledge: Documentation and application to Natural Resource Management and Adaptation. Human Ecology. 40:287-300.

Gormus S., E. Atmis, H.B. Gunsen, N.K. Ozkazanc and M. Artar. 2017. The importance of mapping natural and cultural routes in rural tourism:Bartin Case. Research Journal of Agricultural Sciences. 10(1):32-38.

Καψάλης Δ. 2020. Οι παραδοσιακές διαδρομές μετακίνησης των ζώων και ο ρόλος τους στην οικολογία του λιβαδικού τοπίου: Η περίπτωση των μετακινούμενων κτηνοτρόφων της Θεσσαλίας. Διδακτορική διατριβή. ΑΠΘ. σελ. 48-50, 66-67

Καψάλης Δ. και Μ. Καρατάσιου. 2018. Αναζητώντας τις παραδοσιακές στράτες μετακίνησης των κτηνοτρόφων της Θεσσαλίας. Η Ελληνική Λιβαδοπονία μπροστά σε νέες προκλήσεις. Πρακτικά 9ου Πανελλήνιου Λιβαδοπονικού Συνεδρίου. Επιμέλεια έκδοσης: Παρίση Ζ. Μ. και Π. Κακούρος. σελ 43-50

Landi F. and Calzolai L. 2015. Transhumance routes in Tuscany. Cartography, place names, virtual landscaping. Review of historical Geography and Toponomastics. 10(19-20):99-124.

Manzano-Baena P. and R. Casas. 2010. Past, present and future of Trashumancia in Spain: nomadism in a developed country. Pastoralism. 1:72–90.

Minotti M., C. Giancola, P. Di Marzio and P. Di Martino. 2018. Land use dynamics of drove roads: the case of Tratturo Castel di Sangro-Lucera (Molise, Italy). Land. 7(3).

Mitra M., A. Kumar, B.S. Adhikari and G.S. Rawat. 2013. A note on transhumant pastoralism in Niti valley, Western Himalaya, India. Pastoralism: Research, Policy and Practice. 3:29.

Μποτός Α.Γ. 1982. Οι Σαρακατσιάνοι. Αθήνα. σελ. 105-110

Ntassiou K., Doukas I. & Karatassiou M. Exploring traditional routes of seasonal transhumance movements with the help of GIS. The case-study of a mountainous village in Southwest Macedonia, Greece, 7th International Conference on Information and Communication Technologies in Agriculture, Food and Environment (HAICTA 2015), 17-21 October 2015, Kavala, Greece, Proceedings: ceur-ws.org/ 1498, pp.821-831

Ntassiou K., I.D. Doukas and T.G. Lagkas. 2018. Application of GIS in the study examining the utilization of natural vegetation as forage material, during a traditional transhumance route:The case of a route from the highlands of SW Macedonia to the lowlands of Thessaly, Greece. Applied Geography. 91:70-80.

Ο.Π.Ε.Κ.Ε.Π.Ε. 2011. Οργανισμός πληρωμών και ελέγχου κοινοτικών ενισχύσεων προσανατολισμού και εγγυήσεων.

Oteros-Rozas E., J. A. Gonzales, B. Martin-Lopez, C. Lopez and C. Montes. 2012a. Ecosystem services and social–ecological resilience in transhumance cultural landscapes: learning from the past, looking for a future. Resilience and the Cultural Landscape, eds. T. Plieninger and C. Bieling. Published by 242 Cambridge University Press. © Cambridge University Press 2012.

Oteros-Rozas E., R. Ontillera-Sanchez, P. Sanosa, E. Gomez-Baggethun, V. Reyes-Garcıa, J.A. Gonzalez. 2013. Traditional Ecological Knowledge among transhumant pastoralists in Mediterranean Spain: learning for adaptation to global change. Ecological Society. 18(3):33.

Pomeroy L.W., M. Moritz and R. Garabed. 2019. Network analyses of transhumance movements and simulation of footpand-mouth disease virus transmission among mobile livestock on Camerron. Epidemics. 28: 100334.

Ragkos A., M. Karatassiou, Z. Georgousis, Z. Parissi and V. Lagka. 2016. A tradition route of transhumance flocks in Nothern Greece: Cultural aspects and economics implications. . Ecosystem services and socio-economic benefits of Mediterranean grasslands.A. Kyriazopoulos, A. Lσpez-Francos, C. Porqueddu, P. Sklavou (eds). Zaragoza: CIHEAM: 2016, 454 (+ xii) p. (Options Mιditerranιennes, Series A: Mediterranean Seminars, No. 114). p. 345-348.

Sidiropoulou A., M. Karatassiou, G. Galidaki and P. Sklavou. 2015. Landscape pattern changes in response to transhumance abandonment on Mountain Vermio (North Greece). Sustainability. 7(11):15652-15673.

Turner M.D., J.G. McPeak, K. Gillin, E. Kitchell and N. Kimambo. 2016. Reconciling flexibility and tenure security for pastoral resources: the geography of transhumance networks in Eastern Senegal. Human Ecology. 44:199-215.

Χατζημιχάλη Ζ. 2007. Σαρακατσάνοι. Ίδρυμα Αγγελική Χατζημιχάλη (2η Έκδοση), Αθήνα Ελλάδα. σελ. 53-55

www.transhumance.org

Traditional transhumance routes of animal breeders from Thessaly to summer pastures of Florina Region, Greece

D. Kapsalis*, M. Karatassiou

Laboratory of Rangeland Ecology, Department of Forestry and Natural Environment, Aristotle University of Thessaloniki, P.O.Box 286, 54124 Thessaloniki

*Email: dkaps1914@yahoo.gr

Abstract

Livestock in Greece amounts to 14.7 million animals, 7% of which corresponds to transhumance. The majority of transhumant flocks wintering in Thessaly plain and during summer move to mountain pastures of Epirus and Central and Western Macedonia. In recent decades there has been a significant reduction in transhumance both in Greece and in other Mediterranean countries and at the same time loss of important data related on it. The aim of this study is to record through interviews the characteristics of the traditional transhumance routes from Thessaly to the mountainous (summer) pastures of Florina Region. The results showed that the ethnic group that migrate to Florina Region were Sarakatsanaioi who moved during summer in Mounts Varnountas, Verno, Voras and Mankovic for the animal feed. The migration took place either on foot or with a mixed foot-train system and lasted up more than 20 days. The operations that herders were performed during migration were milking and cheese production/sale. Nowadays, all the recorded routes have stopped, a prevailing trend in other regions of Mediterranean basin. The abandonment of this traditional farming system has led to mountain pastures' abandonment and this will probably lead to thickening and changing the vegetation's composition of pastures.

Keywords: transhumance, rangeland landscape, mountainous pastures, Sarakatsanaioi